

En fordærvelig overtro

Niels Nyegaard – TOTEM nr. 31 forår 2013 – Side Side 1 af 18

TOTEM

Tidsskrift ved Religionsvidenskab,
Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet
Nummer 31, forår 2013
© Tidsskriftet og forfatterne, 2013

ORIGINALSPROGSOPGAVE, LATIN

”En fordærvelig overtro”

- En undersøgelse af konflikten mellem de kristne og de romerske

myndigheder fra slutningen af det 1. århundrede til

begyndelsen af det 3. århundrede e.v.t.

Af stud. mag ved Religionsvidenskab

Niels Nyegaard

Indhold

1. Indledning	3
2. Tacitus om Neros kristenforfølgelser	3
2.1 Oversættelse af Tacitus' Annales, bog XV, kap. 44, linje 11-31	4
2.2 Kommenterende gennemgang.....	5
3. Hvad romerne mente om de kristne	8
4. Hvorfor blev de kristne forfulgt?	11
4.1 De kristnes skændsler og opsætsighed	11
4.2 De kristnes ugudelighed og had til menneskeracen	13
4.3 Den kristne overtro.....	14
5. Konklusion.....	15
6. Litteraturliste:.....	16

1. Indledning

I nærværende opgave vil jeg undersøge konflikten mellem de kristne og de romerske myndigheder fra slutningen af det 1. århundrede til begyndelsen af det 3. århundrede e.v.t.. Jeg vil indlede min undersøgelse med en oversættelse af Tacitus' *Annales*, bog XV, kap. 44, linje 11-31. Herefter følger en kommenterende gennemgang af den oversatte tekst, hvor jeg indledningsvist vil give nogle få kommentarer til tekstens kildeværdi som levn og beretning. Derefter vil jeg sammenligne Tacitus' bedømmelse af de kristne med andre samtidige og senere bedømmelser af kristne i det 2. århundrede e.v.t.. For at lægge vægt på vurderingen af de kristne og kristendommen udefra vil sammenligningen kun behandle bevarede kilder af hedenske¹ forfattere. Den vil således begrænse sig til at behandle Plinius' brev til Trajan, Svetons kejserbiografi om Nero, Cornelius Frontos *Tale mod de kristne* og filosofiske samt satiriske tekster af Marcus Aurelius, Arrian, Lukian og Galen. Slutteligt vil jeg diskutere konflikten mellem de kristne og de romerske myndigheder i undersøgelsens periode. Diskussionen vil behandle motiverne bag kristenforfølgelserne og tager udgangspunkt i tre af Tacitus' udsagn om de kristne: At de var forhadte på grund af deres skændsler, at de blev dømt på grund af deres had til menneskeracen, og at deres tro var en overtro. I diskussionen vil jeg, foruden det hedenske kildemateriale, inddrage kristne kilder og indsigter fra forskningsdebatten, som er fremkommet siden starten af 1950'erne, herunder bidrag af A. N. Sherwin-White, G. E. M. de Ste. Croix, L. F. Janssen og J. J. Walsh.

Medmindre andet er angivet, er alle efterfølgende tidsangivelser efter vor tidsregnings begyndelse.

2. Tacitus om Neros kristenforfølgelser

Tacitus² var en romersk politiker og historieskriver, der forfattede værket *Annales* i årene 110-120 om det julisk-claudiske kejserdynasti.³ Han tilhørte Roms aristokrati og var medlem af senatet. Derfor begræd han den romerske republiks fald, og hans skepsis over for sin tids kejsere prægede hans litterære produktion (Cancik 2005, 4-6). Følgende oversættelse stammer fra *Annales*, bog XV,

---

¹Glossen anvendes i opgaven med den neutrale betydning ikke-kristen om fx jøder og romere.

²Ca. 55-120.

³30 f.v.t. - 68 e.v.t..

kap. 44, linje 11-31, hvor Tacitus har beskrevet Neros⁴ forfølgelse af de kristne i Rom efter byens brand i år 64. Forinden har han skrevet, at rygter sagde, at Nero selv havde startet branden, og hverken hans gaver eller forsøg på at forsone guderne kunne få det til at forstumme (Engberg 2006b, 332). Jeg har inddelt oversættelsen i fem ikke-originale afsnit, som danner udgangspunkt for den kommenterende gennemgang.

2.1 Oversættelse af Tacitus' *Annales*, bog XV, kap. 44, linje 11-31

1. For altså at gøre en ende på rygter opdigtet Nero nogle anklagede, og han straffede disse,⁵ som var forhadte på grund af deres skændsler, og som hoben kaldte kristne, med de mest udsøgte straffe. 2. Ophavsmanden til dette navn, Kristus, var blevet straffet med døden af prokuratoren Pontius Pilatus, da Tiberius var kejser; og skønt den fordærvelige overtro var blevet undertrykt i samtiden, brød den igen frem, ikke kun i Judæa, dette ondes oprindelsessted, men også i Rom,⁶ hvor alle afskyelige eller skammelige ting flyder sammen og forherliges. 3. Følgelig blev først de, som tilstod, pågrebet,⁷ og på grund af disses angivelse blev en umådelig mængde derefter fundet skyldig,⁸ ikke så meget i forbrydelsen ildspåsættelse som i had til menneskeracen.⁹ 4. Og der blev føjet spot til de fortabte,¹⁰ idet de dækket med skind fra vilde dyr blev sønderrevet af hunde og omkom,¹¹ og andre blev enten fæstnede til kors eller skulle brændes,¹² og så snart dagen var gået på hæld, blev de brændt for at oplyse natten.¹³ Nero havde stillet sine haver til rådighed for dette skuespil, og han viste underholdning i cirkus,¹⁴ efter at han havde blandet sig med folket i skikkelse af en vognstyrer, om end¹⁵ han stod i en vogn. 5. Derfor, skønt der blev givet de endog mest

---

⁴ Romersk kejser 54-68.

⁵ Det forudsættes, at der til verbet *adfecit* hører et elliptisk objekt, *eos*, som refererer til *reos*.

⁶ *Per urbem*: i byen. Har også betydningen: i Rom.

⁷ Det forudsættes, at der til participiet *correpti* hører et elliptisk *sunt*, så der er tale om en sammensat verbalform i perfektum, indikativ, passiv.

⁸ *Multitudo ingens* i singularis er subjekt for *convicti sunt* i pluralis. *Multitudo* fornemmes som et flertalsbegreb. Konstruktionen kaldes 'constructio ad sensum'.

⁹ *Odio humani generis* kan både ses som en objektiv og en subjektiv genitiv. Oversættelsen forudsætter en objektiv genitiv pga. konteksten. Oversættelsen af en subjektiv genitiv kunne lyde: ikke så meget i forbrydelsen ildspåsættelse som på grund af menneskeracens had.

¹⁰ Det forudsættes, at der til participiet *addita* hører et elliptisk *sunt*, så der er tale om en sammensat verbalform i perfektum, indikativ, passiv.

¹¹ *Laniatu canum*: på grund af hundenes sønderrivelse.

¹² *Aut crucibus adfixi aut flammandi* er et resultat af store overleveringsmæssige vanskeligheder. Den oprindelige betydning er ikke klar (Jackson 1969, 248).

¹³ *In usum nocturni luminis*: til brug af natligt lys.

¹⁴ *Circense ludicrum*: cirkusunderholdning.

¹⁵ *Vel* er en disjunktiv konjunktion med betydningen: eller. Den oversættes med 'om end' af hensyn til oversættelsen.

udsøgte og velfortjente straffe imod forbryderne,¹⁶ opstod der medlidenhed, eftersom de ikke døde til almenvællets gavn,¹⁷ men på grund af en enkelt mands grusomhed.

2.2 Kommenterende gennemgang

Tacitus' fortælling om Neros kristenforfølgelser er en af de tidligste hedenske kilder om en konflikt mellem de kristne og de romerske myndigheder, som er bevaret til i dag (Bilde 2007, 343-44). Den kan anvendes som både levn og beretning; det vil sige som en kilde til Tacitus' samtid eller som en kilde til de faktiske begivenheder i år 64. Der er især flere problemer knyttet til dens kildeværdi som beretning. Selvom Nero givet forfulgte de kristne, tyder en redaktionshistorisk undersøgelse på, at Tacitus' bedømmelse af de kristne primært stammede fra hans egen tid. Han projicerede med andre ord sin samtids opfattelse af de kristne tilbage til midten af 60'erne (Engberg 2006a, 310). Tacitus' beskrivelse af de kristne er derfor ikke nødvendigvis rammende for synet på disse i år 64. Tekstens kildeværdi som beretning kompromitteres yderligere af Tacitus' tendens til at være kritisk over for de romerske kejsere, i dette tilfælde Nero, og af tekstens sene forfattelsestidspunkt i forhold til begivenhederne. Med det in mente, kan vi nu vende os mod tekstens indhold.

1. Tacitus skrev indledningsvist, at Nero opdigtede nogle anklagede: "Nero subdidit reos"¹⁸ for at gøre en ende på rygtet om, at han selv skulle have startet Roms brand. Det fremgår heraf, at Tacitus anså de kristne for at være uskyldige i anklagen for brandstiftelse, og han fremstillede Nero som en despot, der vilkårligt straffede en minoritet i samfundet (Engberg 2006a, 313). Herved tegnede han et kritisk billede af Nero.

At Neros valg faldt på de kristne var dog ikke tilfældigt, idet de kristne var hadede på grund af deres skændsler: "per flagitia invisos". Formuleringen fortæller for det første, at de kristne var en udkældt gruppe. Den lader ane, at hadet til de kristne også fandtes i den bredere befolkning, idet det virker usandsynligt, at Nero ville placere ansvaret for ugeringen hos en gruppe, som folket ikke var villig til at tiltro en sådan handling. Det bør her erindres, at Tacitus' fortælling sandsynligvis reflekterede hans egen opfattelse i begyndelsen af det 2. århundrede. Formuleringen vidner i så fald om, at eksistensen af et folkeligt had til de kristne i år 64 blev anset for sandsynlig ca. 60 år efter begivenheden. For det andet giver udtrykket en forklaring på, hvorfor de kristne var hadede. De

---

¹⁶ *Quamquam adversus sontis et novissima exempla meritos* kan oversættes på mange måder. Tacitus bruger den arkaiske akkusativendelse *-is* i *sontis*, som er styret af *adversus*, men ellers let kunne forveksles med genitiv. Desuden mangler sætningen et verballed. Oversættelsen forudsætter derfor et elliptisk *data sunt* som verballed for *novissima exempla meritos*. *Meritos*, af *mereo*, 2., står i akkusativ, men fortolkes som en hypallagé, en stilfigur, hvor et adjektiv kasusmæssigt lægger sig til noget andet, end det semantisk burde.

¹⁷ *Utilitate publica*: til offentlig gavn.

¹⁸ Medmindre andet angives, stammer alle citater i den kommenterende gennemgang fra Tacitus *Annales*, XV,44, udgivet v. Jackson (1969)

blev forbundet med skændsler og umoral; 'flagitia'. Tacitus skrev ikke præcist, hvilke skændsler der var tale om; men et bud kunne være rituel kannibalisme og incestuøse forhold. Dette er anklager, som andre kilder fra d. 2. århundrede nævner (fx Minucius Felix *Octavius*, 9,6-7 & Tertullian *Apologeticum*, 7,4-5¹⁹).

2. I et nærmest parentetisk indskud gjorde Tacitus derefter rede for den kristne tros oprindelse. Tre interessante forhold kan udledes af disse linjer. For det første fandt Tacitus det nødvendigt at forklare sine læsere, hvem de kristne var. Han gik tilsyneladende ikke ud fra, at alle mennesker omkring år 120 havde et grundlæggende kendskab til de kristnes tro. Det vidner om, at romernes beskæftigelse med de kristne indtil da har været begrænset. For det andet gik forfølgelsen af de kristne, ifølge Tacitus, helt tilbage til grundlæggeren Kristus: "Auctor nominis eius Christus", som blev henrettet af Pontius Pilatus.²⁰ Synspunktet fandtes også hos Paulus,²¹ (fx 1 Thess 2,14-16), men negligeres ofte af den moderne forskning, der anser Nero for den første kristenforfølger (Engberg 2006a, 311). Det latinske udtryk viser, at Tacitus opfattede Kristus som et egennavn og ikke en titel. Glosen 'Christus' kommer af det græske ord 'khristós', der betyder salvet, og er en græsk pendant til det hebraiske prædikat 'hammāšīah' af samme betydning. De første jødekristne brugte titlen 'den salvede' om Jesus, fordi de troede, at han i sin person havde samlet de embeder, hvortil man i den gamle pagts tid var blevet salvet, fx kongeembedet og ypperstepræsteembedet. Anvendelsen af 'Christus' som et egennavn vidner om, at denne jødiske baggrundsforståelse forsvandt, da kristendommen spredte sig til den hellenistiske verden (Bilde 2007, 126 & Müller 2008, 437-38).

For det tredje gav Tacitus et udpræget negativt billede af de kristne. Kristus selv blev henrettet som en forbryder, hvilket utvivlsomt har fremkaldt et negativt billede af kristendommen hos Tacitus' romerske læsere (Engberg 2006a, 311). Tacitus kaldte yderligere kristendommen en fordærvelig overtro: "exitiabilis superstitio", som udgik fra Judæa, ondets oprindelsessted: "originem eius mali". For romerne havde glosen 'superstitio', der oversættes med overtro, ikke den moderne betydning af barnlige og nærmest uskyldige forestillinger. Den betegnede derimod den uacceptable og usømmelige religiøse praksis, der i romernes øjne var den absolutte modsætning til ægte romersk kult, kaldet 'religio'. Netop kulten var det centrale element i al romersk religion. Eksempelvis blev 'superstitio' forbundet med det fattige, landlige, barbariske, kvindelige, barnlige og uuddannede, mens 'religio' var knyttet til det formuende, bymæssige, civiliserede, mandlige,

¹⁹ Udgivet v. Kytzler (1965) og Becker (1961).

²⁰ Romersk præfekt i Judæa-Samaria ca. 26-36.

²¹ Leveår ukendt. Paulus' breve kan dateres til 50'erne.

voksne og lærde. 'Superstitio' var således et paraplybegreb for alt det, som en ægte romer ikke var eller gjorde (Rives 2007, 184). Kommentaren om ondets oprindelse i Judæa kan derfor ses som Tacitus' konstruktion af området som en udørk langt væk fra det civiliserede Rom.

Tacitus skrev derefter, at kristendommen var brudt frem i Rom, hvor alle afskyelige eller skammelige ting forekom og fejredes: "cuncta ... atrocia aut pudenda confluunt celebranturque". Tacitus refererede muligvis til, at flere fremmede mysteriekulter var kommet til Rom i løbet af det 1. århundrede og begyndelsen af det 2. århundrede, fx Isis- og Mithraskulten (Beard et al. 1998, 264-66). Den negative vurdering kan ses som et udtryk for den romerske elites måde at forholde sig til disse kulturmøder og for et forsøg fra dennes side på at afgrænse det romerske i forhold til det fremmede (ibid., 212).

3. Tacitus vendte dernæst tilbage til sin hovedfortælling og berettede, at de, som tilstod: "qui fatebantur", blev pågrebet, og efter disses angivelser blev endnu flere pågrebet og dømt skyldige; ikke i brandstiftelse, men i had til menneskeracen. Hvad de kristne egentlig tilstod, fremgår ikke klart af Tacitus' tekst. I et brev af Plinius d. Yngre,²² som var skrevet til kejser Trajan²³ få år før Tacitus' historiske værk, og som omhandlede Plinius' juridiske behandling af de kristne i Bithynien, er det derimod tydeligt, at de kristne kendte sig skyldige i, og blev straffet for, at være kristne (Plinius *Ep.* X,96,12-15²⁴). Tacitus var derfor muligvis præget af sin samtids retspraksis og mente, at de kristne i år 64 tilstod deres skyldighed i netop den kristne tro (Engberg 2006a, 313).

Formuleringen af, at de kristne blev dømt for had til menneskeracen: "odio humani generis" er interessant, fordi den understreger, at Tacitus ikke anså de kristne for skyldige i ildspåsættelse, og den forklarer, hvorfor han mente, de blev straffet. Det forudsætter naturligvis, at 'humani generis' er en objektiv genitiv. I så fald kan udtrykket ses i forlængelse af de tidligere nævnte skændsler og de kristnes overtro. Det var en udbredt opfattelse blandt romerne, at overtro og skændsler var handlinger, som medførte gudernes vrede og efterfølgende straf over samfundet. På grund af manglende respekt for den gode relation til guderne repræsenterede de det asociale eller egoistiske, var et udtryk for had til den romerske levemåde og fortjente derfor straf (Engberg 2006a, 312). Det virker således plausibelt, at der er tale om en objektiv genitiv. Hvis det er en subjektiv genitiv, betyder udtrykket, at menneskeracen hadede de kristne, og den understreger romernes had til disse.

4. Tacitus fortalte derefter, hvordan de kristne blev straffet, idet de blev henrettet som underholdning for folket på foranledning af Nero. Det er interessant, at de kristne blev brændt

---

²² Proprætor og kejserlig legat i provinsen Bithynien ca. 110-112.

²³ Romersk kejser 98-117.

²⁴ Udgivet v. Guyot et al. (1993).

levende: ”flammandi”. Dette var datidens straf for brandstiftelse (Christiansen 1995, 145). Straffen kan således opfattes som Tacitus’ beskrivelse af Neros forsøg på at tydeliggøre sammenhængen mellem de kristne og Roms brand. I kejsertiden var underholdning, såsom gladiator- og teaterforestillinger samt hestevæddeløb, desuden et af de midler, hvormed kejseren kunne sikre sig popularitet (Carlsen 2001, 67). Tacitus skrev da også, at Nero blandede sig med folket, og han implicerede muligvis en sammenhæng mellem Neros henrettelse af de kristne og kejserens ønske om at opnå folkets støtte.

5. Ifølge Tacitus havde henrettelserne dog ikke den ønskede effekt, fordi folk fik medlidenhed med de kristne. Tacitus lagde ikke skjul på, at de kristne havde fortjent disse straffe: ”novissima exempla meritos”, hvilket kan ses i sammenhæng med hans tidligere formulering af de kristnes had til menneskeracen. Det var derimod Neros motiver, som var forkerte. De kristne henrettedes ikke for almenvællets skyld: ”utilitate publica”, men på grund af Neros grusomhed: ”in saevitiam unius”. I Tacitus’ øjne var de kristne strafværdige, og hvis Nero havde forfulgt dem for at forsone guderne og sikre almenvællet, havde hans handlinger været uangribelige. Tacitus hævdede imidlertid, at Nero handlede ud fra sit personlige ønske om at fremstå som uskyldig over for befolkningen. Dette gjorde ham, i en romersk optik, skyldig i den samme forbrydelse som de kristne. Ligesom de kristnes overtro var et udtryk for egoisme, valgte Nero at sætte sig selv over det romerske samfunds interesser (Engberg 2006a, 312-13). Tacitus’ fortælling indeholder derfor en indre spænding, idet han var negativ over for både de kristne og Nero. Det udmøntede sig i, at de kristne fortjente straf, selvom de var uskyldige i Roms brand, og Neros forfølgelse kunne kun kritiseres på grund af det egoistiske motiv. Tacitus’ tendens til at være kritisk over for Nero skinner tydeligt igennem her og minder endnu en gang om problemerne ved at anvende kilden som ren beretning om især opfattelsen af de kristne i år 64.

3. Hvad romerne mente om de kristne

Blandt Tacitus’ samtidige er særligt Plinius’ brevveksling med Trajan fra omkring år 111 interessant (Sherwin-White 1966, 694). I brevet søgte Plinius vejledning i den juridiske behandling af nogle kristne i Bithynien, som var blevet bragt for ham. Han skrev bl.a., at han var i tvivl, om selve kristenavnet, hvis det var fri for skændsler, burde straffes, eller om skændslerne, som var forbundet med navnet, burde straffes: ”nomen ipsum, si flagitiis careat, an flagitia cohaerentia nomini puniantur.” (Plinius *Ep.* X,96). Ligesom Tacitus forbandt Plinius altså de kristne med skændsler og umoral, ’flagitia’. Plinius fandt dog ingen beviser for skændsler; men han mente, at de

kristnes stædighed og den urokkelige standhaftighed burde straffes: ”pertinaciam certe et inflexibilem obstinationem debere puniri.” (ibid.). Plinius konkluderede slutteligt, at han intet andet fandt end en fordærvet og overdreven overtro: ”nihil aliud inveni quam superstitionem pravam, immodicam.” (ibid.). På linje med Tacitus refererede Plinius til den kristne tro som en overtro, ’superstitio’, der ikke kunne andet end at foragtes.

Sveton²⁵ levede og skrev i samme periode som Tacitus og Plinius. I sine historiske kejserbiografier, *De vita Caesarum*, fra ca. 120 nævnte han Neros kristenforfølgelser og kategoriserede dem som en af kejserens gode gerninger (Engberg 2006a, 313 & Vielberg 2004, 1841). Svetons fortælling var noget kortere end Tacitus’: ”De kristne, en art mennesker, der var befængt med en ny og forbryderisk overtro, blev ramt af hårde straffe” (Engberg 2006b, 333). Det bør overvejes, om også Sveton projicerede sin samtids opfattelse af de kristne tilbage til år 64, men i stil med både Tacitus og Plinius betragtede han de kristnes tro som en overtro: ”superstitionis novae ac maleficiae” (Sveton *Nero*, 16,2²⁶).

Der blev også skrevet om de kristne senere i det 2. århundrede. Den romerske politiker Cornelius Frontos²⁷ *Tale mod de kristne*, som er skrevet før ca. 175, er kun bevaret fragmentarisk gennem citater i værket *Octavius* af den kristne apologet Minucius Felix.²⁸ *Octavius* er sandsynligvis udgivet i første halvdel af det 3. århundrede (Engberg 2006a, 316 & Fürst 2002, 1258). I Felix’ citat af Fronto beskyldtes de kristne for ved deres hemmelige sammenkomster at holde umådelige drukgilder og have incestuøse forhold (Felix *Octavius*, 9,6). Frontos beskyldninger viser, at koblingen mellem skændsler og de kristne levede videre efter Tacitus og Plinius’ tid, men de byggede sandsynligvis på et mangelfuldt kendskab til kristne sammenkomster (Walsh 1991, 265). Det er let at forestille sig, at Frontos incestbeskyldninger kan have haft rod i de kristnes titulering af hinanden som brødre og søstre (fx Rom 1,13). Ligeledes behøver hverken Plinius’ brev eller Tacitus’ fortælling om Nero at implicere, at de kristne faktisk udøvede skændsler. De fortæller blot, at romerne forbandt de kristne med skændsler.

De kristne blev også nævnt i filosofiske og satiriske værker i løbet af det 2. århundrede. Frontos elev, kejser Marcus Aurelius,²⁹ kom i værket *Ad se ipsum*, som han skrev i sin regeringstid, med to kommentarer til de kristne. I en passage skrev han, at sjælen kunne vildføre mennesket til det onde som: ”hos de ugudelige, dem der svigter deres land, dem der tillader sig alle skændigheder, når de

---

²⁵ Ca. 70 – efter 120.

²⁶ Udgivet v. Rolfe (1970).

²⁷ Beg. 2. årh. – ca. 175.

²⁸ 3. årh..

²⁹ Romersk kejser 161-180.

har lukket dørene” (Engberg 2006b, 334). Med tanke på relationen mellem Fronto og Aurelius virker det sandsynligt, at kejseren refererede til de kristne, når han skrev om folk, som var ugudelige og skændige ved lukkede forsamlinger (Engberg 2006a, 319). I den anden passage overvejede han, hvordan sjælen måtte være beredt på at skilles fra legemet, og han kritiserede de kristne, fordi deres sjæle kun var beredt på denne adskillelse på grund af: ”den pure oprørsånd” (Engberg 2006b, 334) og ikke på grund af fornuft og erkendelse. Kritikken leder tankerne hen på Plinius’ kritik af de kristnes stædighed, men Marcus Aurelius udtalte sig her ud fra et stoisk filosofisk og ikke et juridisk perspektiv (Engberg 2006a, 318).

En anden romer, Arrian,³⁰ som var elev af filosofen Epiktet,³¹ skrev i værket *Diatribai* fra det 2. århundrede, at Epiktet anså galilæerne for mennesker uden frygt for døden og bekymringer om liv, ejendom og børn. De havde denne prisværdige holdning på grund af sædvane, men den burde være opnået via fornuften (Engberg 2006b, 334). Det kan diskuteres, om ordene er Epiktets eller Arrians egne; men galilæerne henviser utvivlsomt til de kristne, hvis indstilling til livet var forbilledlig, selvom den byggede på det forkerte grundlag (Engberg 2006a, 320-22).

Lægen og filosofen Galen³² skrev også om de kristne. Han anså kristendommen for en filosofisk skole, hvis etik var uangribelig. I et referat af Platons *Staten* fra ca. 180 skrev han fx: ”Og blandt dem er der folk, hvis selvbeherskelse i deres mådehold med mad og drikke og hvis stærke ønske om retfærdighed har nået en sådan grad, at de ikke lader de sande filosoffer noget tilbage.” (Engberg 2006b, 337). I et andet værk, *De pulsum*, som er skrevet mellem 176 og 192, gjorde han det imidlertid klart, at den kristne filosofi byggede på ubeviste love, og at de kristne var umulige at rokke i deres standpunkter (ibid.). Det var således en hån, når Galen i sit skrift sammenlignede andre læger og filosoffer med de kristne (Engberg 2006a, 322-323).

Slutteligt beskrev også Lukian³³ de kristne i sine satiriske værker *Peregrinus* og *Alexander*. Kun sidstnævnte værk kan dateres præcist, nemlig til ca. 180 (ibid., 324). I *Peregrinus* skrev Lukian om bedrageren Peregrinus, der blev de kristnes leder og: ”betragtedes og behandledes overhovedet af dem som en ny Sokrates.” (Engberg 2006b, 335). Kristus selv betegnede forfatteren som: ”hin korsfæstede vismand” (ibid.). Selvom teksten var satirisk, er det tydeligt, at de kristne fremstod som en filosofisk retning, der dog var et let offer for Peregrinus, som kunne: ”holde de jævne, troskyldige mennesker for nar.” (ibid., 336). I *Alexander* knyttede Lukian de kristne til betegnelsen:

---

³⁰ Slut. 1. årh. – ca. 175.

³¹ Ca. 55-130.

³² Ca. 129-199.

³³ Ca. 120 – efter 180.

”gudsfor nægttere” (ibid.), som burde stenes for at genvinde gudernes nåde. Senere sidestillede han dem også med epikuræerne (ibid.). Bedømmelsen af de kristne som gudsfor nægttere, der burde straffes for at formilde guderne, ligner til dels Tacitus’ udtryk om de kristnes had til menneskeracen, der gjorde dem værdige til straf.

Fremstillingerne af kristendommen som en filosofi var noget mildere end fx Tacitus, Sveton og Plinius’ overtrosbedømmelse. Det virker dog hævet over enhver tvivl, at vurderingen af de kristne stadigvæk var negativ. Selvom Galen tydeligvis havde et kendskab til kristen etik, var deres filosofi uden empirisk grundlag, og Lukians fremstilling af de kristne som godtroende over for bedrageren Peregrinus leder tankerne hen på den forbindelse, som glosen ’superstitio’ havde med det landlige, uuddannede og barnlige.

4. Hvorfor blev de kristne forfulgt?

I starten af 1950’erne afklarede A. N. Sherwin-White det såkaldte juridiske spørgsmål, idet han på overbevisende måde demonstrerede, at de kristne fra kejser Trajans tid og frem til midten af det 3. århundrede blev forfulgt ved en proces kaldet ’cognitio extra ordinem’. Her blev de anklaget for selve kristennavnet af privatpersoner, bragt for den stedlige romerske myndighed og dømt på dette grundlag. De romerske myndigheder forholdt sig passivt over for de kristne og handlede kun på foranledning af folkets initiativ. Ydermere var det op til den lokale myndighed at afgøre, om der skulle fældes dom over de kristne (Sherwin-White 1952, 204-05). Forfølgelserne udsprang derfor ikke af nogen generel kejserlig lov, og Neros forfølgelser skabte ikke præcedens for eftertiden (ibid., 208). Sherwin-White kunne dermed forklare de antikke kilders vidnesbyrd om en noget inkonsistent forfølgelse i de første århundreder, fordi de kristne kun blev forfulgt, hvis nogen ønskede at anklage dem, og en romersk myndighed var villig til at dømme dem. Hans opfattelse har vundet bred tilslutning blandt andre forskere, som siden da har beskæftiget sig med, hvorfor selve kristennavnet var nok til en domfældelse (Christensen 1977, 48). En række teser er da også blevet formuleret.

4.1 De kristnes skændsler og opsætsighed

Tacitus skrev selv, at de kristne var forhadte på grund af deres skændsler, og Plinius forbandt i udgangspunktet kristennavnet med umoralske handlinger. I 1952 opfattede Sherwin-White det forhold som et vidnesbyrd om, at de kristne fra Nero og frem til Hadrian³⁴ blev anklaget og dømt

---

³⁴ Romersk kejser fra 117-138.

for at være kristne, fordi navnet var knyttet til skændsler (Sherwin-White 1952, 207-08). Han var dog opmærksom på, at Plinius ikke fandt noget bevis for skændsler og i stedet for skrev, at de kristnes stædighed og urokkelige standhaftighed burde straffes. Derfor mente Sherwin-White, at skændselsanklagen blev opgivet, og de kristne blev på Hadrians tid dømt for opsætsighed over for de romerske myndigheder, særligt når de nægtede at ofre til de romerske guder. Den juridiske glose for dette var på latin 'contumacia' (ibid., 210). Marcus Aurelius' benævnelse af de kristnes 'oprørsånd' blev også anvendt som bevis for dette motiv af Sherwin-White (Sherwin-White 1964, 26). I 1964 argumenterede han således for, at motiverne bag kristenforfølgelserne gennemgik en løbende forandring: fra en opfattelse af de kristne som skændige, derefter som opsætsige og til sidst som gudløse. Den sidste opfattelse fandtes, ifølge Sherwin-White, først omkring år 180, hvor Lukian i værket *Alexander* kaldte de kristne gudløse (ibid., 25).

Med tanke på de kildemæssige problemer i at anvende Tacitus' fortælling som ren beretning, kan Sherwin-White kritiseres for blindt at opfatte Tacitus' udtalelser om de kristne som værende lig synet på disse i år 64. Idet samme problemstilling muligvis gælder for Svetons kejserbiografi om Nero, er spørgsmålet, om det overhovedet er muligt med sikkerhed at udtale sig om konflikten mellem de kristne og de romerske myndigheder før Plinius' brev til Trajan? Enhver udtalelse om konflikten før dette bør derfor foretages med store forbehold.

Samtidig er både skændsels- og opsætsighedsmotivet blevet kritiseret af især G. E. M. de Ste. Croix. Imod tesen om de kristnes opsætsighed anførte han i 1963, at glosen 'contumacia' ikke optræder i kildematerialet overhovedet. Plinius anvendte derimod ordet 'obstinationem', som bør oversættes med urokkelighed eller genstridighed og ikke i juridisk forstand var strafbart. Ved en nærlæsning af Plinius' brev fremhævede han desuden, at Plinius ikke tvang de kristne til at ofre til de romerske guder. Kun de, som hævdede ikke at være kristne, skulle udføre denne offertest (Ste. Croix 1963, 18). Desuden mente han, at Sherwin-White tog Marcus Aurelius' kritik af de kristne ud af sin filosofiske kontekst (Ste. Croix 1964, 28). Imod skændselsmotivet anførte Ste. Croix, at der var tale om rent folkelige rygter, som ikke blev taget alvorligt af de romerske myndigheder og aldrig var grundlag for domfældelse (Ste. Croix 1963, 20).

Ud fra det antikke kildemateriale synes Ste. Croix' kritik velbegrundet. I de bevarede kilder er det tydeligt, at myndighederne i det 2. århundrede og begyndelsen af det 3. århundrede ikke dømte de kristne for skændige gerninger. Plinius fandt derimod kun en ødelæggende overtro, og i fx martyrfortællingerne om martyrerne fra Scilli og Perpetua og Felicitas fremgår det ingen steder, at de kristne blev dømt for skændsler (*Passio Sanctorum Scillitanorum* 13-14 & *Passio Sanctarum*

Perpetua et Felicitatis 6,4-6³⁵). Martyrberetningerne anses for autentiske og kan dateres til ca. 180 og begyndelsen af det 3. århundrede (Engberg 2007, 65-67). Samtidig kan Ste. Croix forklare, hvorfor anklagen om skændsler alligevel forekom i det 2. århundrede, fx hos Cornelius Fronto, og tvang apologeter som Tertullian³⁶ til i slutningen af det 2. århundrede retorisk at spørge, om romerne nogensinde havde fundet beviser på incestuøse forhold blandt de kristne: ”quis vel in uxoribus aliqua immunda vestigial deprehendit?” (Tertullian *Apologeticum*, 7,5) (Wright 2000, 1035-36). Tertullian sigtede tydeligt til, at skændselsanklagen aldrig var blevet bevist. Tacitus selv skrev kun, at de kristne blev dømt for had til menneskeracen.

4.2 De kristnes ugudelighed og had til menneskeracen

Ste. Croix har ikke tildelt Tacitus’ formulering om de kristnes had til menneskeracen stor opmærksomhed. Alligevel stemmer hans teori om motiverne bag konflikten mellem de kristne og romerne godt overens med den betydning, som udtrykket blev tillagt i den kommenterende gennemgang. I 1963 argumenterede Ste. Croix for, at de kristne fra første færd blev forfulgt, fordi de nægtede at deltage i den romerske kult. Herved forstyrrede de den ideelle relation mellem guder og mennesker, ’pax deorum’, nedkaldte alskens ulykker over samfundet og måtte straffes. De blev med andre ord opfattet som gudløse, hvilket var hovedårsagen til forfølgelsen (Ste. Croix, 1963, 24). I den optik kan Ste. Croix’ ugudelighedsmotiv forklare, hvorfor Tacitus mente, at de kristne hadede menneskeracen og blev straffet af Nero.

Motivet understøttes desuden af Plinius’ brev, fordi Plinius tvang de, som sagde, at de ikke var kristne, til at ofre til gudernes billeder og dermed til at deltage i den romerske kult (Plinius *Ep.* X,96,20-25). Ligeledes kaldte både Marcus Aurelius og Lukian de kristne for gudløse, og fortællingen om martyrerne fra Scilli gør det klart, at de kristne dømtes, fordi de nægtede at vende tilbage til den romerske kultpraksis og holdt fast i den kristne tro: ”ritu Christiano se uiuere confessos, quoniam oblate sibi facultate ad Romanorum morem redeundi obstinanter perseuerauerunt” (*Passio Sanctorum Scillitanorum* 14). Apologeten Tertullian skrev også, at anklagen om de kristnes manglende dyrkelse af de romerske guder var hovedmotivet bag kristenforfølgelserne: ”»Deos« inquitis, »non colitis et pro imperatoribus sacrificia non penditis.« ... summa haec causa, immo tota est” (Tertullian *Apologeticum*, 10,1). Kildematerialet understøtter således tesen om, at de kristnes manglende kultdeltagelse var motivet bag konflikten med de romerske myndigheder.

³⁵ Begge udgivet v. Musurillo (1979).

³⁶ Leveår ukendt. Tertullians værker kan dateres til ca. 190- 220.

Ste. Croix' fokus på den religiøse kult indebærer en skelnen mellem kristendommen og antikkens filosofiske skoler. Ifølge ham kunne filosofferne godt benægte gudernes eksistens og samtidig tolereres af romerne, fordi de uden vanskeligheder deltog i den romerske kult. Dette var selvsagt umuligt for de kristne (Ste. Croix 1963, 26). Selvom kilderne vidner om, at den religiøse kult var et vigtigt punkt i myndighedernes domfældelse over de kristne, kan Ste. Croix' skelnen mellem kristendom og filosofi kritiseres, fordi nogle romere, fx Lukian og Galen, tydeligvis anså kristendommen for en filosofisk skole. Hermed menes ikke, at de kristne blev dømt af de romerske myndigheder, fordi de tilhørte en filosofi, men det er vigtigt at holde de divergerende opfattelser af kristendommen for øje, især på grund af befolkningens rolle som anklager mod de kristne.

Ste. Croix' argument lider desuden under den mere alvorlige mangel, at de latinske kilder fra begyndelsen af det 2. århundrede ikke anvender en glose, der kan oversættes med gudløshed. Han falder dermed for sin egen kritik af Sherwin-Whites tese om opsætsighedsmotivet. J. J. Walsh har i begyndelsen af 1990'erne påpeget, at både Plinius, Tacitus og Sveton anvendte glosen 'superstitio', der betyder overtro, og først efter Marcus Aurelius' regeringstid indeholder de bevarede kilder glosser, der kan oversættes med gudløshed (Walsh 1991, 258-61). Walshs datering af sådanne glosser til slutningen af det 2. århundrede fandtes også i Sherwin-Whites argumentation fra 1964. Kritikken er et alvorligt handikap for Ste. Croix' hypotese.

4.3 Den kristne overtro

Tacitus og hans samtidiges bedømmelse af kristendommen som en overtro kan måske forklare, hvorfor de kristne blev stævnet for og dømt af de romerske myndigheder i begyndelsen af det 2. århundrede. Forskeren L. F. Janssen har i slutningen af 1970'erne anlagt dette perspektiv, idet han mente, at bedømmelsen af kristendommen som en overtro var det afgørende motiv bag konflikten mellem de kristne og romerne. Via studier af forskellige antikke romerske kilder viste Janssen, hvordan 'superstitio' blev knyttet til en lang række fænomener, fx vanvid, magi og egoisme, hvis fællesnævner var, at de alle aktivt bidrog til Romerrigets og den romerske levemådes forfald. De kristne var i den forstand fjender af 'res publica Romana' og udviste foragt for den civiliserede verden (Janssen 1979, 152-53). I forhold til Ste. Croix' ugudelighedsmotiv var det for Janssen ikke så meget et spørgsmål om, hvad de kristne ikke gjorde, som hvad de faktisk gjorde.

Janssens tese har den styrke, at den ikke øver vold på de tidlige kilder af Plinius, Tacitus og Sveton, men derimod respekterer de glosser, som disse forfattere anvendte. Det er samtidig tydeligt, at der ikke er langt fra bedømmelsen af de kristne som overtroiske til en opfattelse, hvor de er gudløse. Begge synspunkter indebar, at de kristne ikke deltog i den romerske kult, som sikrede

Romerrigets fortsatte trivsel og eksistens. Det er måske i højere grad en sådan udvikling, kildematerialet lader spore fra Plinius, Tacitus og Svetons tid til perioden under Marcus Aurelius og Lukian.

Det virker dog utilrådeligt at være alt for monokausal i en vurdering af konflikten mellem de kristne og de romerske myndigheder fra slutningen af det 1. århundrede til begyndelsen af det 3. århundrede. Som de hedenske kilder viser, var der flere divergerende opfattelser af de kristne, og befolkningens rolle som anklager samt den lokale romerske myndigheds relative autonomi over for kejseren i Rom taler for, at konflikten karakter kan have varieret over tid og sted. Det er måske slet ikke ønskværdigt at pege på ét afgørende motiv bag konflikten, fordi der herved ikke tages behørigt hensyn til de singulære situationer, som hver eneste dom over de kristne indgik i (Walsh 1991, 267-68).

5. Konklusion

Ud fra Tacitus' fortælling om Neros kristenforfølgelser er det svært at udtale sig med sikkerhed om synet på de kristne i år 64, men sammen med Plinius' brev og Svetons kejserbiografi vidner teksten om romernes bedømmelse af de kristne i begyndelsen af det 2. århundrede. Fælles for de tre romere var, at de betragtede den kristne tro som en overtro, der var den absolutte modsætning til ægte romersk 'religio'. Opfattelsen var imidlertid ikke enerådende blandt romerne, og frem til begyndelsen af det 3. århundrede blev de kristne også kaldt skændige, gudløse og medlemmer af en naiv filosofi. Hvad angår motiverne bag konflikten med de romerske myndigheder, har det med al sandsynlighed været af betydning, at de kristne ikke deltog i den romerske kult og derfor blev set som fjender af 'pax deorum', men om motivet herved entydigt kan defineres som et overtros- eller gudløshedsmotiv er mere tvivlsomt. Den vilkårlighed, som dannede udgangspunkt for den juridiske behandling af de kristne, fx de private anklagere og den lokale romerske myndigheds relative autonomi, må ikke overses til fordel for en monokausal forklaring af konflikten mellem de kristne og de romerske myndigheder i undersøgelsens periode.

6. Litteraturliste:

Primærkilder:

Becker, Carl

1961 *Tertullian 'Apologeticum'. Verteidigung des Christentums: Lateinisch und Deutsch*, Kösel, München. 80-82 og 94-95. (Tertullian *Apologeticum* 7,3-5 & 10,1-2)

Bibelen

1992 *Bibelen*, Det Danske Bibelselskab, København

Guyot, Peter & Richard R. Klein

1993 "Die Christen in der heidnischen Gesellschaft", i: *Das frühe Christentum bis zum Ende der Verfolgungen. Eine Dokumentation*, Bd. 2, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. 38-43 og 320-24. (Plinius *Epistel* X,96 & X,97).

Jackson, John

1969 "The Annals", i: *Tacitus with an English Translation*, vol. 5, Harvard University Press, London, 282-85. (Tacitus *Annales* XV,44).

Kytzler, B.

1965 *Minucius Felix: 'Octavius'*, Kösel, München. 68-73. (Minucius Felix *Octavius* 9).

Musurillo, H

1979 *The Acts of the Christian Martyrs*, Clarendon, Oxford. xxii-xxiii, xxv-xvii, 86-89 og 106-31. (*Passio Sanctarum Scillitanorum & Passio Sanctarum Felicitatis et Perpetuae*).

Rolfe, J. C.

1970 *Suetonius with an English Translation*, vol. 2, Harvard University Press, London. 110-11. (Sveton *De Vita Caresarum* (Nero 16,2)).

Sekundærlitteratur:

Beard, Mary, John North & Simon Price

- 1998 *Religions of Rome. Volume 1. A History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Bilde, Per
- 2007 *En religion bliver til. En undersøgelse af kristendommens forudsætninger og tilblivelse indtil år 110*, 2. udgave, Anis, København.
- Cancik, Hubert
- 2005 ”Tacitus, Publicus Cornelius”, *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, vol. 8, Mohr Siebeck, Tübingen, 4-6
- Carlsen, Jesper
- 2001 *Romerriget. Samfund, familie, slaver*, Systime, Århus.
- Christensen, Arne Søby
- 1977 *Kristenforfølgelserne i Rom indtil år 250*, Gads Forlag, København.
- Christiansen, Erik
- 1995 *Romersk historie: Fra by til verdensrige og fra verdensrige til by*, Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Engberg, Jakob
- 2006a ”Fordømmelse, kritik og forundring – samtidige hedenske forfatteres bedømmelse af kristne og kristendom”, i: J. Engberg, A.-C. Jacobsen & J. Ulrich, eds., *Til forsvar for kristendommen – tidlige kristne apologeter*, Anis, København, 291-325.
- 2006b ”Appendiks: Oversættelse af samtidige hedenske forfatteres bedømmelse af kristne og kristendom”, i: J. Engberg, A.-C. Jacobsen & J. Ulrich, eds., *Til forsvar for kristendommen – tidlige kristne apologeter*, Anis, København, 329-38.
- 2007 *Impulsore Chresto. Opposition to Christianity in the Roman Empire c. 50-250 AD*, Lang, Frankfurt am Main.
- Fürst, Alfons
- 2002 ”Minucius Felix, Marcus”, i: *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, Vol. 5, Mohr Siebeck, Tübingen. 1258.

Janssen, L. F.

1979 "Superstitio and the Persecution of the Christians", i: *Vigiliae Christianae*, 33. 131-59.

Müller, Mogens

2008 "Kristus, kristologi", i: *Gads Bibel Leksikon*, 2. udgave, Gads Forlag, København. 437-38.

Rives, James B.

2007 *Religion in the Roman Empire*, Blackwell Pub., Oxford.

Sherwin-White, A. N.

1952 "The Early Persecutions and Roman Law Again", i: *Journal of Theological Studies*, 3.199-213.

1964 "Why were the early Christians persecuted? An Amendment", i: *Past and Present*, 27. 23-27.

1966 *The Letters of Pliny. A Historical and Social Commentary*, Clarendon, Oxford.

Ste. Croix, G. E. M. de

1963 "Why were the early Christians persecuted?", i: *Past and Present*, 26. 6-38.

1964 "Why were the early Christians persecuted? A Rejoinder", i: *Past and Present*, 27. 28-33.

Vielberg, Meinolf

2004 "Sueton, Gaius Tranquillus", i: *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, vol. 7, Mohr Siebeck, Tübingen. 1840-41.

Walsh, J. J.

1991 "On Christian Atheism", i: *Vigiliae Christianae*, 45. 255-77.

Wright, David

2000 "Tertullian", i: P. F. Esler, ed., *The Early Christian World*, vol. 2, London. 1027-47.